

ІНТЕГРАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ НЕТИПОВИХ НОРМ ПРАВА

Важливим аспектом дослідження державно-правових категорій є їх функціональне призначення, що характеризує природу і сутність цих категорій та їх місце в сучасному суспільстві. Не становлять винятку і норми права, багатоманітність яких обумовлює різноманітність напрямів їх впливу на суспільні відносини. Інтеграційні процеси, що характеризують сучасне суспільство та міжнародне співтовариство, обумовлюють актуальність з'ясування функціонального призначення нетипових норм права у забезпеченні інтегративних процесів у сфері правового впливу.

Майже віковий досвід активного дослідження поняття «функція норм права» і в сучасній науці не дозволяє констатувати наявність єдиного погляду на цю проблему. Якщо синтезувати численні точки зору з цього питання, то ми побачимо, що в підсумку під функцією норм права розуміють або соціальне призначення норм права, або напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те й інше разом узяті [1].

Останнє пов'язано з тим, що як соціальне призначення, так і напрями його впливу на суспільні відносини не вичерпують собою поняття функції норм права. Якщо під функцією норм права розуміти тільки їх соціальне призначення, то таке поняття буде мати дуже загальний характер. За розуміння функцій норм права лише як напрями правового впливу на суспільні відносини не береться до уваги направляючий момент цієї дії. У зв'язку із цим слід акцентувати увагу на недоцільності ототожнення або протиставлення напрямів правового впливу соціальному призначенню права, і навпаки.

Проблеми функцій норм права неможливо характеризувати як нові для сучасної вітчизняної загальнотеоретичної науки, оскільки певний аналіз вони отримали ще у дореволюційний та, особливо, радянський періоди.

Метою цієї статті є аналіз інтеграційно-функціонального впливу нетипових норм права. Водночас не всі питання, що стосуються цієї проблеми, можна вважати вивченими, серед них слід назвати питання розуміння і класифікації функцій нетипових норм права.

Під функціями нетипових норм права варто розуміти відносно відокремлені напрями їх дії на суспільні відносини та системні властивості (параметри) механізму правового регулювання. На нашу думку, можливо обґрунтувати трирівневу систему функцій нетипових норм права: 1) загальний (родовий) рівень охоплює функції, що притаманні всім юридичним нормам; 2) особливий (видовий) — включає функції, що характерні лише для нетипових норм права; 3) конкретний (підвидовий) — поширюється на функції, властиві окремим видам нетипових норм права.

Таким чином, нетипові норми права характеризуються особливим статусом і відіграють у механізмі правового регулювання важливу системоутворюючу, системоспрямовуючу та системо-зберігаючу роль, оскільки вони протидіють його розбалансованості, деструктивності, дозволяючи праву функціонувати як єдиному, узгодженому та консолідованому цілому.

Нетипові норми права функціонально спрямовані, з одного боку, на субсидіарне (допоміжне) впорядкування суспільних відносин (зовнішній напрям дії), а з другого — на забезпечення, підтримку єдності (інтегративності, цілісності) та одноманітності (уніфікованості) дії механізму правового регулювання (внутрішній напрям дії). Як наслідок, нетипові правові норми виконують такі особливі (видові) функції, як субсидіарно-регулятивну, інтеграційну та уніфікаційну.

Субсидіарно-регулятивна (регулятивно-допоміжна) функція полягає у тому, що нетипові норми сприяють основним (правоустановчим і правоохоронним) нормам права в упорядкуванні суспільних відносин, забезпеченні стабільності в їх функціонуванні, а також організації та під-

триманні соціальних процесів у гармонійному стані тощо. Нетипові норми права допомагають основним нормам надати праву завершеність і повноту, збагачуючи зміст юридичної матерії власними універсальними нормативними положеннями.

Інтеграційна функція полягає у можливості нетипових норм права виступати у ролі чинника, який об'єднує, упорядковує й узгоджує юридичні засоби в єдину цілісну систему — механізм правового регулювання, створюючи належні умови для ефективного правового упорядкування. Нетипові правові норми необхідно інтерпретувати як системоутворюючий органічний елемент, закладений в об'єктивному праві як механізм саморегуляції, призначений забезпечити взаємодію окремих його частин. Виконуючи інтеграційну функцію, нетипові норми права забезпечують буття головної системної властивості механізму правового регулювання — інтегративності, яка, з одного боку, створює якість цієї системи, а з другого — поєднує її компоненти у внутрішню організовану структуру [2, с. 236; 3, с. 28].

Уніфікаційна функція забезпечує орієнтованість нетипових норм на створення передумов одноманітного, стандартизованого й універсального правового упорядкування суспільних відносин. Означені норми забезпечують гнучкість останнього, мінімізуючи внутрішню суперечливість права (потреба його постійного динамічного розвитку та стабільність). Нетипові правові норми спрямовані на усунення відмінностей і суперечностей у регулюванні подібних або споріднених відносин, узгодження всього юридичного масиву, підпорядкування його певним стандартам, режимам юридичного впорядкування тощо. Саме нетипові норми права відіграють роль єдиного уніфікаційного критерію (еталону) у сфері правового регулювання суспільної життєдіяльності.

Заключним етапом системи функцій нетипових норм права є вивчення функцій їх окремих різновидів.

До функцій норм декларацій як різновиду нетипових норм права потрібно віднести:

- орієнтаційну (спрямовуючу, координаційну), сутність якої полягає у тому, що норми-декларації слугують орієнтиром («компасом») у практичній діяльності суб'єктів права, забезпечують її цілеспрямованість, визначають загальну лінію, стратегію правотворчого та правореалізаційного процесів, допомагають глибше усвідомити дух нормативного акта [4, с. 161], демонструють його зв'язок з іншими нормативно-правовими актами;

- ідеологічну, яка відображається у тому, що декларативні норми «імпантують» у матерію об'єктивного права морально-політичні, ідеологічні й інші загальнозначущі цілі, ідеали, цінності соціального розвитку та правової політики держави. У результаті всі норми права й інші юридичні засоби пронизуються загальним ціннісно-правовим смислом;

- прогностичну, змістом якої є передбачення і моделювання на основі норм-декларацій можливого напрямку, характеру й особливостей розвитку механізму правового регулювання та інших елементів правової системи в майбутньому на основі минулого і теперішнього досвіду [4, с. 160]. Ця функція обумовлена тим, що зміст декларативних норм формулюється з деяким випередженням дійсності, а тому вони віддзеркалюють і проєктують не лише реальні відносини, а й прогресивні закономірності, тенденції інтенсивного та пріоритетного розвитку права. Разом із тим варто звернути увагу на те, що норми-декларації не тільки прогнозують вектори генези правових явищ, а й передбачають певні обмеження на варіанти еволюційного поступу останніх;

- стимулюючу, яка зводиться до прискорення, ініціювання, породження декларативними нормами нових, розвитку, зміну, оновлення та вдосконалення існуючих суспільних відносин.

Функціями норм-принципів є:

- безпосередньо-регулятивна — норми-принципи в деяких випадках, наприклад, у процесі заповнення прогалів у праві, можуть безпосередньо регулювати суспільні відносини. К. Черденченко вважає, що принципи кримінального законодавства виконують як опосередковане, так і безпосереднє регулювання суспільних відносин [5, с. 20]. Проте регулятивні властивості норм-принципів не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права, оскільки вони більш абстрактні та не такі активні, матеріальні, ніж у норм. Це забезпечує регулювання суспільних відносин із більш високих позицій [6, с. 17];

- стабілізаційна (відновлювальна, гомеостатична, корегуюча) — норми-принципи, усуваючи прогалини у праві, потенційно зорієнтовані на зміцнення, збереження суттєво важливих для системи права параметрів, підтримання стабільного й оптимального рівня функціонування механізмів

му правового регулювання. Норми-принципи є своєрідним загальним знаменником юридичних засобів, між якими нерідко є протиріччя. Вони дозволяють адаптувати конкретні норми до реалій поточного моменту, умов суспільного життя, що постійно змінюються [4, с. 190];

- фільтраційна («бар'єрна») — відображається у тому, що норми-принципи є своєрідною перепорою («фільтром», «бар'єром»), що перешкоджає проникненню у механізм правового регулювання невластивих, несумісних елементів, які можуть зашкодити функціонуванню системи. Як слушно зазначають В. Глазирін і В. Нікітінський, правові норми-принципи займають провідне, центральне місце в законодавстві, інші норми не можуть їм суперечити [7, с. 92];

- субординаційна, яка зводиться до того, що вся система засобів правового регулювання ґрунтується та підпорядковується нормам-принципам як засобам більш високого рівня. Дія будь-якого механізму, в тому числі правового регулювання, здійснюється шляхом взаємодії різних його елементів і компонентів [8, с. 12].

На нашу думку, у ролі функцій дефінітивних норм права слід визначити пізнавальну (гносеологічну), яка відображається у тому, що за допомогою норм-дефініцій (засобів пізнання) розкриваються суттєві ознаки явищ правової дійсності, окреслюється більш або менш істинне уявлення про них. Із цього приводу К. Попа зазначає, що кінцева мета кожного визначення — пізнання, дефініція — інструмент опосередкованого дискурсивного пізнання [9, с. 176]. Фактично норми-дефініції виконують функцію офіційного автентичного «тлумачення» правових категорій;

- комунікативну, в межах якої дефінітивні норми створюють умови та забезпечують «канал» юридично правильного спілкування між різними суб'єктами, суб'єктами й учасниками юридичної практичної діяльності (наприклад, між суддями та прокурорами, захисниками та відповідачами тощо);

- праксеологічну (практично-прикладну, дидактичну), за якої норми-дефініції сприяють підвищенню ефективності та раціоналізації юридичної діяльності. Зокрема, цей різновид нетипових норм займає вагоме місце в процесі доказування, а також у навчанні, де вони забезпечують формування базових знань у процесі характеристики різних компонентів правової системи;

- формалізуючу, за допомогою якої дефінітивними нормами досягається чітке визначення меж правового впорядкування суспільних відносин, компактність, стислість, лаконічність та економність (скорочення, компресія складних описів) форми права тощо.

Розглянемо форми реалізації функцій норм права. Хоча право і володіє певним ступенем саморегуляції, воно в той же час не досягає і не може досягти такого відокремлення, щоб регулювати всі свої процеси самостійно. Звідси, поряд із власним (внутрішнім), воно має зовнішній механізм реалізації, що складається з усіх суб'єктів права (громадян, посадових осіб, громадських об'єднань, державних органів тощо). Відповідно до форм правового впливу виокремлюють три форми реалізації функцій норм права: інформаційну, орієнтаційну та правового регулювання.

Інформаційна форма реалізації функцій норм права полягає у повідомленні адресатам вимог держави, які стосуються поведінки людей, інакше кажучи, довести до їх відома інформацію про те, які можливості є в суспільстві, схвалюються або допускаються державою об'єкти, засоби і методи досягнення суспільно корисних цілей, і навпаки, які суперечать інтересам суспільства, держави та громадян. Джерела, з яких громадяни отримують інформацію про зміст норм права, можуть бути різними: офіційні джерела, засоби масової інформації, юрисконсульти, адвокати, інші особи юридичної професії, це можуть бути керівники різних рівнів, друзі, знайомі, родичі, популярна юридична література тощо. Правова інформованість має велике значення, однак у сучасному суспільстві її рівень значно відстає від потреб суспільного розвитку і потребує суттєвого підвищення. Особливого значення ця обставина має в періоди інтенсивного оновлення законодавства. Тому громадяни об'єктивно потребують отримання правової інформації про чинне законодавство, зміни, доповнення, що вносяться до нього, нові закони тощо. Не випадково важливим завданням є організація юридичного всеобучу як єдиної загальнодержавної програми, яка охоплює всі верстви населення.

Наступною, не менш значущою, формою реалізації функцій нетипових норм права є орієнтаційний вплив. Річ у тому, що не лише поведінка формується під впливом знання норм права, а й формування у громадян позитивних правових установок, які утворюють правову орієнтацію, що є наслідком орієнтації правового впливу. Сутність правової установки в правовій сфері можливо

визначити як схильність особистості до сприйняття норм права, його оцінки, готовності до здійснення дії, що має юридичне значення, або ж як імовірність того чи іншого варіанта поведінки (діяльності) у сфері правового регулювання.

Орієнтаційний правовий вплив складається із сукупності правових установок і являє собою двоєдиний процес: формування установок — з одного боку, та їх вплив на правову поведінку громадян — з другого. Центральне місце в системі правового впливу посідає правове регулювання [10]. Воно здійснюється за допомогою особливої системи правових засобів, які у сукупності утворюють механізм правового регулювання.

Ефективність реалізації функцій нетипових норм права у межах цієї форми залежить від з'ясування таких принципових положень:

- умов ефективності регулювання;
- процесу правового регулювання;
- соціальних результатів регулювання.

Умови ефективності правового регулювання поділяються на об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивними умовами є соціально-економічний лад, система господарства, форми власності тощо. До суб'єктивних — наукова обґрунтованість необхідності регулювання, вибір оптимального варіанта регулювання, своєчасність правотворчості, вдосконалення чинного законодавства, забезпечення стабільності правового регулювання, ясність, чіткість правових приписів, активність правозастосовних органів у справі втілення у життя правових приписів та низка інших.

Процес правового регулювання складається з трьох взаємопов'язаних стадій. Перша — регламентація суспільних відносин (їх врегулювання), тобто розробка і прийняття юридичних норм. Друга — виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (виникнення правовідносин). Її зміст полягає у переході від загальних приписів норм до конкретної моделі поведінки конкретних осіб. Третя — завершальна, полягає у реалізації норм права (юридичному результаті регулювання); у фактичному використанні особами своїх суб'єктивних прав, виконанні обов'язків, дотриманні заборон.

Соціальний результат регулювання — це, головним чином, ефект в економічній, політичній і духовній сферах. Він може відображатися у закріпленні певних відносин, їх розвитку, викоріненні небажаних явищ.

Список використаних джерел

1. *Енгибарян Р. В.* Теорія держави і права : навч. посіб. / Р. В. Енгибарян, Ю. К. Краснов. — К. : МАУП, 1999. — 272 с.
2. *Керимов Д. А.* Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. — 4-е изд. — М. : Изд-во СГУ, 2008. — 521 с.
3. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. — К. : Юридична думка, 2008. — 336 с.
4. *Козюбра Н. И.* Социалистическое право и общественное сознание / Н. И. Козюбра. — Киев : Наукова думка, 1979. — 207 с.
5. *Чередниченко Е. Е.* Принципы уголовного законодательства: понятие, система, проблемы законодательной регламентации / Е. Е. Чередниченко. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 192 с.
6. *Колодій А. М.* Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
7. *Эффективность* правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самошенко, В. В. Глазырин. — М. : Юридическая литература, 1980. — 280 с.
8. *Кузнецова О. А.* Нормы-принципы российского гражданского права / О. А. Кузнецова. — М. : Статут, 2006. — 269 с.
9. *Попа К.* Теория определения / К. Попа ; пер. с румын. М. Ф. Солодухиной ; ред. и прим. Б. В. Бирюкова ; посл. Б. В. Баранова и Д. П. Горского. — М. : Прогресс, 1976. — 248 с.
10. *Матузов Н. И.* Курс лекций по теории государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. — М., 1996.

Головчук В. М. Інтеграційно-функціональний вплив нетипових норм права

Аналізується процес становлення наукового розуміння функцій норм права у сучасній загально-теоретичній науці. Обґрунтовано авторське розуміння функцій нетипових правових норм. Запропо-

новано трирівневу систему функцій цих норм: загальний, особливий та конкретний. Доведено системуютьовуючу, системоспрямовуючу та системозберігаючу роль нетипових норм права в механізмі правового регулювання. Спрямованість аналізованих норм визначається через їх допоміжну роль у процесі дії права та забезпечення єдності й одноманітності дії права. З'ясовано зміст субсидіарно-регулятивної, інтеграційної та уніфікаційної функцій нетипових правових норм.

Ключові слова: нетипові норми права, функції нетипових норм права, інтеграційно-функціональний вплив, інтеграція права, класифікація функцій.

Головчук В. Н. Интеграционно-функциональное влияние нетипичных норм права

Анализируется процесс становления научного понимания функций норм права в современной общетеоретической науке. Обоснованно авторское понимание функций нетипичных правовых норм. Предложено трехуровневую систему функций этих норм: общий, особый и конкретный. Доказано системообразующую, системоуправляющую и системосохраняющую роль нетипичных норм права в механизме правового регулирования. Направленность рассматриваемых норм определяется через их вспомогательную роль в процессе действия права и обеспечения единства и единообразия действия права. Выяснено содержание субсидиарно-регулятивной, интеграционной и унификационной функций нетипичных правовых норм.

Ключевые слова: нетипичные нормы права, функции нетипичных норм права, интеграционно-функциональное влияние, интеграция права, классификация функций.

Golovchuk V. Integration and functional impact of atypical norm of law

The process of becoming a scientific understanding of the functions of law in modern general theoretical science. Grounded understanding of copyright law atypical features. A three-level system functions of these rules: overall, specific and concrete. Orientation analyzed norms defined by their supporting role in the process of law and ensuring the unity and uniformity of the law. It was found the content subsidiary, regulatory, integration and custom functions unififikatsiynoyi law.

Key words: custom law, the function of atypical norm of law, integration and functional impact of law, classification of the functions.

УДК 340.1

*Ольга Євгеніївна Гольцова,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

СОЦІАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Багатогранність соціального життя породжує різноманітність соціальних регуляторів суспільних відносин. Соціальні норми створюють цілісну систему регуляторів, за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість та поведінку суб'єктів. Регулювання — не єдина функція соціальних норм, відмінних від права. Вона — складова оцінного мислення, завдяки якому люди і колективи самовизначаються у суспільстві, орієнтуються у конкретних історичних умовах й адаптуються до них. Соціальні норми — це стабільні узагальнені оцінки ситуацій, відносин, дій людей, що повторюються у певному суспільстві, оцінки, які здатні впливати на поведінку людей і суспільні відносини [1, с. 183].

Будь-яке суспільство являє собою цілісний соціальний організм (систему), що відрізняється тим або іншим рівнем організованості, урегульованості, упорядкованості суспільних відносин.